

5. *Ветров Р. І., Донченко С. П.* Вказана праця.
6. *Мовчан О. М., Рент О. П.* Міжпартійна боротьба у профспілковому русі України (1917-1922) // Український історичний журнал. — 1995. — № 5.
7. *Волин С.* Вказана праця.
8. *Ленін В. І.* ПЗТ. — Т. 45.
9. *Волин С.* Вказана праця.
10. *Там само.*
11. *Ветров Р. І., Донченко С. П.* Вказана праця.
12. *Там само.*
13. *Мовчан О. М.* Придушення меншовицької опозиції в профспілковому русі України (1920-1924 рр.) // Український історичний журнал. — 1993. — № 2.

О. Г. Самойленко

ПОЛІТИКА УКРАЇНІЗАЦІЇ І ТРАГЕДІЯ ВЧЕНИХ ІНО В НІЖИНІ В 20–30-і рр. ХХ ст.

Принципово важливою складовою культурних процесів у 20-30-х рр. ХХ ст. була політика коренізації, спрямована на надання народам, об'єднаним на теренах СРСР, певної національно-культурної автономії, яка дозволила б розвивати свою національну культуру і мову. Частиною або різновидом цієї політики в Україні була українізація, яка, з одного боку, стала часом найбільшого піднесення українських інтелектуальних сил, а з іншого, — своєрідним каталізатором для подальшого погрому української науки, діячі якої звинувачувалися в “націоналізмі” та “націонал-ухильництві”.

Проблема впровадження політики українізації та її наслідки для України в цілому і української інтелігенції зокрема стала об'єктом ґрунтовного дослідження українських істориків і політологів протягом 90-х рр. ХХ — поч. ХХІ ст., у результаті чого побачили світ десятки монографій і документальних збірок, сотні статей і наукових повідомлень.

Серед праць сучасних українських істориків, які намагаються відкрити завісу тих трагічних років і розкрити загальнотеоретичні засади і конкретно-історичні фактори даної проблеми, слід особливо відзначити наукові розвідки і дослідження С. Білоконя, С. Кульчицького, Г. Касьянова, В. Даниленка, Ю. Шаповала, В. При-

стайко, О. Рубльова, Б. Яроша та ін. [1]. Паралельно велося і розроблення питань, пов'язаних із проектуванням загальноукраїнських процесів і явищ на місцях, дослідженням регіональних особливостей даної проблеми. У цьому напрямку певний внесок у висвітлення окремих питань здійснили О. Бойко, О. Коваленко, В. Ткаченко, В. Кондрашов, А. Острячко, Г. Самойленко, О. Самойленко, А. Шевченко та ін. [2].

Проведення політики українізації в Україні було задекларовано на XII з'їзді РКП(б) у квітні 1923 р., хоча фактично вона була проголошена ще в 1919 р., після звернення голови Раднаркому УСРР Х. Раковського до В. Леніна з "Тезами з українського питання" і затвердженням резолюції VIII Всеросійською партконференцією "Про радянську владу на Україні", хоча в загальноукраїнському масштабі за ці роки вона впроваджувалася досить слабо і повільно, через небажання і опір партійно-радянського апарату [3].

Зовсім по-іншому, це рішення партійного і радянського керівництва сприйняли на місцях, серед української наукової і творчої інтелігенції, в тому числі і в Ніжині, де в 1920 р. відбулася реорганізація Історико-філологічного інституту в Науково-педагогічний інститут, а з часом в Інститут народної освіти. У ході структурних змін в інституті було відкрито дослідні кафедри української і російської мови та історії України. У вузі розгорнулася науково-дослідна робота з української проблематики. Так професор В. І. Резанов розпочав своє фундаментальне дослідження з історії української літератури; професор О. С. Грузинський, який викладав українознавство, вивчав творчість Т. Г. Шевченка і діалекти середньої смуги Чернігівської губернії; професор Г. А. Максимович, разом із студентами, займався розробленням кола питань, пов'язаних з історією українського козацтва і українського села [4]. Взагалі, для ніжинських науковців інтерес до української проблематики був прищепленим ще з дореволюційних часів [5].

З відкриттям в 1922 р. в НІНО науково-дослідної кафедри історії культури та мови, що складалася із трьох секцій: української та російської історії, української та російської літератури і мови, античної культури, і перетворилася на центр національно-культурного відродження в Північному Лівобережжі, робота по впровадженню українізації ще більше посилилася. До роботи кафедри були

залучені кращі наукові кадри вузу, професори і викладачі: О. О. Карпеко, І. І. Семенов, М. М. Бережков, І. Г. Турцевич, Г. А. Максимович, В. Г. Ляскоронський, О. І. Покровський та ін. Із часом до них приєдналися молоді талановиті вчені: К. Ф. Штеппа, М. Н. Петровський, М. Г. Куїс, А. Г. Єршов, Є. А. Рихлик, які зробили вагомий внесок у розвиток історичної та філологічної науки в Україні [6]. Її керівником став В. І. Резанов, відомий в Європі літературознавець, з 1923 р. член-кореспондент АН СРСР, який ще в квітні 1917 р. виступив одним з ініціаторів створення “Общества изучения Украины”, закликав вивчати місцеву мову, етнографію, історію, літературу тощо [7]. Під його плідним керівництвом, члени кафедри з 1924 по 1928 р. на засіданнях кафедри оголосили 86 доповідей і опублікували понад 100 наукових статей і розвідок [8], переважна більшість з яких була присвячена проблемам української історії, літератури, фольклору та етнографії [9].

Не менш активно в процес українізації включилося і ніжинське студентство, яке ініціювало створення 30 вересня 1923 р. студентської комісії українізації, у складі М. Борисенка — голова, П. Одарченка — секретар, І. Крементуло, О. Кулініча та ін., яка 8 грудня 1923 р. ухвалила програму проведення заходів щодо українізації вузу. Студенти вимагали, щоб не менше 50% коштів, що йшли на поновлення бібліотечних фондів витрачалось на закупівлю української літератури. З метою запровадження, популяризації та контролю мови діловодства при навчальній частині НІО створювалося консультативне бюро живої української мови [10].

Здійснення політики українізації в Інституті відбувалося складно, суперечливо і неоднозначно. Найгостріше постала проблема із зростанням вживання української мови у викладанні та веденні документації. Гучномовні гасла на досягнення 100 % українізації викладацько-студентських лав, що з'явилися в 1926 р., найбільш болючо вдарили по досвідченій дореволюційній професурі, частина з якої була вимушена залишити навчальний заклад (М. Н. Бережков, І. Г. Турцевич та ін.). Жорсткий формалізований підхід до розширення сфери вживання української мови міг завдати значної шкоди процесові національного відродження, залишивши за його межами інтелектуальні сили, що не володіють мовою, а форсована українізація, без урахування реального стану справ могла дискре-

дитувати плідну ідею [11]. Не зважаючи на окремі прояви цих явищ у НІНО, у цілому процес українізації тривав успішно.

У 1927 р. в розпалі українізації при НДК історії культури та мови було виокремлено секцію української мови та письменства, яку очолив професор Є. А. Рихлик. Керівник і члени секції (М. Є. Ладухін, І. Я. Павловський, П. В. Одарченко та ін.) відіграли провідну роль у проведенні тримісячника української культури у 1928 р. на Ніжинщині, читали доповіді та лекції про сучасну українську пролетарську літературу робітникам і селянам району. Секція української та російської історії перетворилася на центр наукового дослідження історії Лівобережної України, історичного краєзнавства та джерелознавства. Керівник секції М. Н. Петровський, займаючись вивченням української історії XVII-XVIII ст. ст., підготував та опублікував близько 40 розвідок, серед яких: “До історії Руїни”, “До історії полкового устрою Гетьманщини”, “Нариси історії України XVII-XVIII ст.”, “До історії державного устрою України XVII віку” та ін.; А. Г. Єршов видав “Матеріали до історії цін в Лівобережній Україні XVIII ст.”, “Цехові повинності на Лівобережжі XVII-XVIII вв.” і т. д.

Значна частина співробітників кафедри була залучена до роботи Української академії наук: Є. А. Рихлик — член етнографічної комісії заходознавства; М. Н. Петровський — науковий співробітник кафедри історії України та комісії Лівобережної України; О. І. Покровський — дійсний член Київської філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства. Науковими співробітниками різних комісій УАН були також К. Т. Штеппа, А. Г. Єршов, Т. П. Алексєєв та ін. [12].

Незважаючи на досить плідну роботу на науковій та національно-культурній ниві, у вересні 1930 р. Ніжинську НДК за резолюцією РНК УРСР було закрито, а аспірантів кафедри переведено до Харкова і Києва. Таке рішення призвело до послаблення, а потім і остаточного згортання українізації у вузі, хоча фактично це стало віддзеркаленням зміни політичного курсу ВКП(б). Уже наприкінці 20-х рр. XX ст. в Україні розпочинається пошук національних ухилів, кампанії по звинуваченню діячів українознавства в націоналізмі і сепаратизмі, а після лютого-березневого пленуму ЦК КП(б)У 1927 р. посилилася боротьба з “буржуазним націоналіз-

мом”, яка набрала масового масштабу на поч. 30-х рр. З призначенням у січні 1933 р. на посаду генерального секретаря ЦК КП(б)У П. Постишева українізація припиняється.

Ці зміни не пройшли непомітними і в НІНО, викладачі якого стали учасниками багатьох процесів над “контрреволюційними організаціями”. Однією з перших жертв сталінського молоху став Євген Антонович Рихлик, який паралельно з роботою в інституті та НДК, керував Кабінетом національних меншостей України при Етнографічній комісії УАН. Чех за національністю, Є. А. Рихлик у період проведення політики коренізації приділяв значну увагу вивченню життя нацменшин і впершу чергу чехів на Україні. Цей фактор в значній мірі і визначив його “належність” до “чеської шпигунської організації” як резидента і зв’язківця [13]. До цього додалося постійне листування з ученими Чехословаччини, тісні стосунки із Перетцом, Лободою, В. Петровим та ін. політично сумнівними особами. Уже на початку 1930 р. слідчі органи ДПУ мали на науковця “необхідну” інформацію, а на кінець року доля Є. А. Рихлика була практично вирішеною. 5 січня 1931 р. його було заарештовано, а 15 серпня 1931 р. судова трійка при Колегії ППУ УСРР ухвалила рішення про ув’язнення в концтаборах строком на 10 років [14]. Його життя закінчилося восени 1937 р. в Мурманській обл. в ході масових розстрілів у таборах.

Через цькування і вислання довелося пройти і колишньому аспіранту Рихлика, викладачу НІНО і активному втілювачу українізації на Чернігівщині П. В. Одарченку. Науковець займався вивченням творчості Лесі Українки, захоплювався проблемами етнографії, установив тісні наукові зв’язки із С. Єфремовим, М. Зеровим, П. Филиповичем та ін. Саме знайомство із Сергієм Олександровичем Єфремовим стали для ніжинського вченого визначальними. 1 жовтня 1929 р. П. В. Одарченка через півроку після ув’язнення Єфремова було заарештовано, обвинувачено “в принадлежности к контрреволюционной организации, ставящей своей целью свержение советской власти и восстановление Самостоятельной Украины...” і заслано до Алма-Ати, де він взяв активну участь у проведенні українізації районів з українським поселенням [15]. П. В. Одарченку дещо пощастило і після відбуття другого строку, отриманого вже в Казахстані він чудом unikнув наступного вироку і благопо-

лучно повернувся на батьківщину у 1937 р., а у 1943 р. виїхав за кордон.

На жаль, трагедія Є. А. Рихлика і П. В. Одарченка не поодинокі. 1933 р. поглинув у своє горнило бурхливих подій так чи інакше майже весь науково-педагогічний колектив інституту. 13 серпня 1933 р. на облоргбюро КП(б)У обговорювалося питання про науковий доробок Ніжинського вузу і в постанові зазначалося, що в “Наукових записках НІНО”: “систематично протаскувалися класово-ворожі пролетаріатові ідеалістичні концепції” та припускалися значні політичні помилки [16]. Після таких висновків редактори часопису В. М. Бутко та М. Н. Петровський були звільнені від обов’язків. Проти останнього були висунуті обвинувачення в націоналізмі та в пропагуванні концепції безкласовості українського історичного процесу. Керівник кафедри історії народів СРСР був вимушений “визнати свої помилки” і виступив із самокритикою в пресі та на засіданні кафедри, але звинувачення не стихали і М. Н. Петровський залишив інститут, переїхавши до Києва.

Звинувачення в націоналізмі лунали і на адресу керівника кафедри мовознавства І. Я. Павловського. У грудні 1933 р. Ніжинський РК КП(б) прийняв постанову “Про рішуче очищення працівників інституту від націоналістичних елементів”, в якій згадувалися ті, хто припустився великих хиб у своїй науковій роботі (Резанов, Петровський, Ладухін, Штеппа, Богдан та ін.). Серед них лунало і ім’я І. Я. Павловського. Після партійних і вузівських перевірок кафедри комісія дійшла висновку, “що керівник Павловський, являється буржуазним націоналістом... Дирекція НІІ складені Павловським програми з методики та історичного курсу мовознавства зняла, як побудовані на буржуазно-націоналістичних позиціях” [17]. 26 грудня 1933 р. його було звільнено з роботи, а у 1934 р. заарештовано і вислано до Узбекистану, з якого він повернувся на Україну аж у 60-х рр.

Узагалі 1933-1934 рр. стали страшним і трагічним часом для Ніжинського інституту, як і для всієї України. Понад 30 викладачів і співробітників вузу було заарештовано, ще стільки ж позбавлено роботи. “Очищення” педагогічних кадрів призвели до того, що під загрозою зриву опинився 1934-1935 навч. рік [18].

Доля ніжинської науково-педагогічної інтелігенції, яка із захо-

пленням зустріла проголошення політики українізації і з головою занурилась у її впровадження, склалася по-різному. Хтось був розстріляний або загинув у сталінських таборах (С. Рихлик, А. Єршов), хтось подався до далеких країн (П. Одарченко, Л. Окиншевич), а хтось продовжив свою наукову роботу, зламавши себе і переступивши через усе (М. Петровський), але у всіх у них до кінця днів залишилися ті щасливі миті національно-культурного відродження, до якого доклали зусиль і вони, та біль страшних тоталітарних лихоліть, жертвами яких вони стали.

Література:

1. Білоконь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.). Джерелознавче дослідження. — К., 1999; Касьянов Г. В., Даниленко В. М. Сталінізм і українська інтелігенція. — К., 1991; Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х — 1930-х років: соціальний портрет та історична доля. — К. — Едмонтон, 1992; Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні (20-30-ті рр.). — К., 1991; Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928 рр.). — К., 1996; Шаповал Ю. І. Контраргумент — правда. — К., 1989; Його ж. У ті трагічні роки. Сталінізм на Україні. — К., 1990; Його ж. Україна 20-50-х років: сторінка неписаної історії. — К., 1993; Його ж. Людина і система: Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні. — К., 1994; Його ж. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. — К., 2001; Шаповал Ю., Пристайко В. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924-1934. — К., 1996 та ін.; Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30 — 50-ті роки ХХ століття: Історико-політологічний аспект. — Луцьк, 1995; Водотика С. Г. Нариси історії історичної науки УСРР 1920-х років. — К. — Херсон, 1998; Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. — К., 1994 та ін.
2. Войко О. Д. Ніжинська Науково-дослідна кафедра історії культури і мови в історичному контексті 20-30-х рр. // Література та культура Полісся. — Вип. 4. — Ніжин, 1994; Його ж. Здійснення українізації Ніжинського інституту народної освіти (1923-1926)// Там же. Вип. 1. — Ніжин, 1990; Коваленко О. Б., Острянюк А. М. Розгром ніжинської історичної школи // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики [Число 5] / Історіографічні дослідження в Україні [Вип. 10]: Збірка наукових праць на пошану академіка НАН України В. А. Смолія. — К., 2000. — Ч. 2.; Коваленко О. Б., Ткаченко В. В. Євфимовський Володимир Степанович // Репресоване краєзнавство. — К., 1991; Їх же. Єршов Анатолій Григорович // Там само; Острянюк А. М. Ніжинська історична школа: доба розквіту (20-і — початок 30-х рр. ХХ ст.) // Сіверянський літопис.

- 2000. — № 5; *Кондрашов В. Ф.* Події 1933 року в Ніжинській вищій школі // Література та культура Полісся. Вип. 6. — Ніжин, 1995; *Його ж.* Дослідження А. Г. Єршова з історії Лівобережної України // Там само. — Вип. 18. — Ніжин, 2002; *Самойленко Г. В., Самойленко О. Г.* Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету. — Ніжин, 2000; *Самойленко О. Г. М. С.* Грушевський та Ніжинська вища школа: до проблеми творчих та наукових зв'язків // Наукові записки НДПІ. — Вип. 1. — Ніжин, 1997; *Його ж.* Справа Загрецького — черговий акт сталінського “правосуддя” // Література та культура Полісся. — Вип. 20. — Ніжин, 2002; *Шевченко А. Ю.* Український історик в умовах тоталітаризму (до 50-ї річниці смерті М. Н. Петровського) // Борисфен. — 2002. — № 2 та ін.
3. *Кульчицький С.* Українізація // Довідник з історії України. Вид. 2-ге, допрацьоване і доповнене. — К.: Генеза, 2001. — С. 899.
 4. *Самойленко Г. В., Самойленко О. Г.* Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету. — Ніжин, 2000. — С. 122.
 5. *Див.: Самойленко О. Г.* Українські студії в науковій спадщині вчених-істориків Ніжинської вищої школи (кін. XIX- 20-ті рр. XX ст.) // Література та культура Полісся. — Вип. 21. — Ніжин, 2002. — С. 76-83.
 6. *Бойко О. Д.* Нарис історії Ніжинської Науково-дослідної кафедри історії культури та мови (20-30-ті рр.) // Сіверянський літопис. — 1998. — №5. — С. 121.
 7. *Самойленко Г. В., Самойленко О. Г.* Вказ. праця. — С. 130.
 8. *Бойко О. Д.* Вказ. праця. — С. 121.
 9. *Відділ державного архіву* Чернігівської обл. у м. Ніжені. — Ф. Р-6121. — Оп. 1. — Спр. 281, 291, 310, 379, 415, 425.
 10. *Страшко Є. М.* Гоголівська вища школа у розвої 20-30-х рр. // Література та культура Полісся. — Вип. 14. — Ніжин, 2000. — С. 159.
 11. *Бойко В. М., Бойко О. Д.* Досвід та уроки діяльності Ніжинської Науково-дослідної кафедри історії культури і мови по здійсненню політики українізації // Література та культура Полісся. — Вип. 4. — Ніжин, 1994. — С. 49.
 12. *Самойленко Г. В., Самойленко О. Г.* Вказ. праця. — С. 137.
 13. *Ємельянов В. М.* З когорти нескорених: Професор Є. А. Рихлик // Література та культура Полісся. — Вип. 4. — Ніжин, 1994. — С. 61.
 14. *Шаповал Ю. І.* Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії. — К.: Генеза, 2001. — С. 383-384.
 15. *Качуровський І.* Життя і творчий шлях Петра Одарченка // Література та культура Полісся. — Вип. 4. — Ніжин, 1994. — С. 54.
 16. *Кондрашов В. Ф.* Події 1933 року в Ніжинській вищій школі // Література та культура Полісся. — Вип. 6. — Ніжин, 1995. — С. 139.
 17. *Костенко І. П.* Доцент І. Я. Павловський: життя і доля // Література та культура Полісся. — Вип. 4. — Ніжин, 1994. — С. 57-58.
 18. *Самойленко Г. В., Самойленко О. Г.* Вказ. праця. — С. 157.